

Actes de les
**III Jornades d'Estudis
Locals de Felanitx**

13 i 14 de desembre de 2013
Saló d'Actes de la Casa de Cultura de Felanitx

Coordinació i edició
Miquel Àngel Vicens i Siquier

Consulta *on line*
www.amicsclosos.cat/3jornades

EDICIONS AMICS DELS CLOSOS

Dipòsit Legal PM-588-2015
Impremta Institut, juny 2015

In memoriam

Miquel Barceló i Perelló

Pere Xamena i Fiol

PRESENTACIÓ

La celebració i publicació de les III Jornades d'Estudis Locals de Felanitx han estat marcades per la desaparició de dos *Homenots*, verdaders prohoms del coneixement i de la Cultura de Felanitx. El novembre de 2013 ens deixà Miquel Barceló *Pereió*, mestre de mestres, figura principal en l'estudi de les societats andalusines. El maig de 2015 ho féu Mn. Pere Xamena, coneixedor com pocs de la Història de Felanitx i de Mallorca. Valgui aquest llibre com el nostre primer homenatge a aquestes dues figures. Seguirem el camí que ens deixaren, cuidarem el seu llegat!

Les Jornades d'Estudis Locals promouen el coneixement i difusió del nostre àmbit més proper de qualsevol disciplina científica o humanística, representen una oportunitat per aprofundir en aquest coneixement de determinades temàtiques d'àmbit local, per donar sortida a estudis i treballs de joves investigadors o de persones que, sense més pretensions, gaudeixen d'un temps per a la recerca. Sense aquest espai, tot això quedaria arraconat dins l'àmbit privat dels autors, sense possibilitat de que fossin consultats, utilitzats, ampliat, millorats o, per què no, criticats. La ciència avança gràcies a una lectura crítica i constructiva de les aportacions que s'han realitzat amb anterioritat.

El desembre del 2013 es complien els 5 anys de la presentació en societat de l'Associació d'Amics dels Closos de Can Gaià, de la nostra primera assemblea general. Allà dibuixàrem un full de ruta, una declaració d'intencions respecte a la protecció, difusió i posada en valor del Patrimoni de Felanitx. Els Amics dels Closos no aspiren més allà d'esdevenir una eina per ajudar a assolir aquests objectius fundacionals. Un complement, una mà per cobrir més terreny, per arribar més enfora, més aviat. Una veu crítica o de suport. Un company de viatge per a les institucions públiques o privades.

Com a celebració d'aquests 5 anys impulsarem, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Felanitx i l'ajut de *BTP-Vacances* i *Grup 3000*, la reedició d'unes Jornades d'Estudis Locals, ja que aquestes s'integren a la perfecció en la raó de ser de l'associació. Recordem que l'any 2000, dins dels actes commemoratius dels 700 anys de la fundació de la Vila de Felanitx es varen realitzar les primeres Jornades d'Estudis Locals de Felanitx, dos anys més tard es realitzarien les segones.

Ara apareixen publicades les terceres. Som conscients de la tardança en la seva publicació i en volem demanar disculpes, els desitjos de què les actes es publicassin en paper, i no tant sols en digital, ens va fer esperar a què les disponibilitats pressupostàries fossin favorables. Aquest mes de febrer els Amics dels Closos prenguérem la decisió de no esperar més i fer una publicació *on line*. Quan ho teníem pràcticament tot apunt, sorgí l'oportunitat de publicar-les en paper a la qual ens hi aferràrem. La feina la teníem feta tant sols s'havia d'ajustar a les noves necessitats . De tot el que ha passat se n'aprèn i l'experiència ha estat enriquidora.

Des del principi, la intenció dels Amics dels Closos va ser que les Jornades d'Estudis Locals presentassin una certa regularitat. L'organització de les terceres, portava implícit el compromís d'organitzar unes noves edicions. Per tot això, anunciam la celebració de les quartes Jornades l'any 2016, amb el compromís ferm de què ens esforçarem pel que el temps entre la celebració i publicació de les actes sigui l'adient. Des d'aquestes línies volem convidar a participar-hi!

Felanitx, juny de 2015

Miquel Àngel Vicens i Siquier

President de l'Associació dels Amics dels Closos de Can Gaià

SUMARI

Presentació	2
Prehistòria i Patrimoni Històric	
<i>El poblat des Rossells i el seu context cultural i territorial</i>	9
Javier Rivas i Bartomeu Salvà	
<i>Les intervencions arqueològiques d'equips estrangers a Mallorca durant el franquisme: Els cas de l'equip alemany amb Otto Herman Frey</i>	19
Alejandra Galmés i David Javaloyas	
<i>Com s'elabora un projecte arqueològic? El cas dels Rossells</i>	31
Paloma Salvador	
<i>Planificació i gestió de recursos per a la campanya arqueològica Es Rossells</i>	37
Dario Weiss	
<i>El treball de camp a Es Rossells</i>	43
Marion Deprez i Celia González	
<i>El patrimoni perdut: el cas del Castell de Santueri</i>	47
Xisco Bergas i Rafel Font	
<i>Turisme i Patrimoni. Reflexions a l'entorn d'una experiència als Closos de Can Gaià</i>	57
Raquel Barceló, Almudena Briones, Llorenç Oliver i Miquel Àngel Vicens	
<i>Turisme i Patrimoni. Aspectes teòrics per a la planificació de projectes de turisme arqueològic</i>	65
Almudena Briones, Raquel Barceló, Llorenç Oliver i Miquel Àngel Vicens	
Patrimoni industrial, geològic i hidrològic	
<i>El patrimoni geològic de Felanitx</i>	77
Guillem Mas, Lluís Moragues, Joan Mestre i Manuel Espinosa	
<i>Les fonts de Felanitx en el marc del Catàleg Il·lustrat de les fonts de Mallorca</i>	89
Pedro Fidel Castro	
<i>La mineria del carbó a Felanitx: Geologia, història i activitat extractiva</i>	99
Lluís Moragues, Guillem Mas i Manuel Espinosa	
<i>La terra de gerrer de Felanitx: Una aproximació geològica i industrial</i>	111
Lluís Moragues, Joan Mestre, Guillem Mas i Manuel Espinosa	

<i>La pedra de marès de Felanitx: Patrimoni cultural i natural</i>	123
Guillem Mas	
Miscel·lània	
<i>Felanitxers fora de Mallorca, 1599-1650</i>	137
Onofre Vaquer	
<i>El retaule de Sant Isidre del Convent de Felanitx</i>	145
Amàlia Salas	
<i>Felanitx 1968: acte homenatge a l'artista Joan Miró</i>	155
Xisca Veny	
<i>200 anys de rellotges de sol a Felanitx</i>	159
Sebastià Roig	
<i>Es Lledoner, una cooperativa d'ensenyament</i>	171
Antoni Vicens i Jerònima Muñoz	
<i>Tipologies de sòls i la seva influència sobre la producció i qualitat del raïm de vinificació a Felanitx</i>	183
Joan Rosselló i Jaume Vadell	

LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES D'EQUIPS ESTRANGERS A MALLORCA DURANT EL FRANQUISME: EL CAS DE L'EQUIP ALEMANY AMB OTTO HERMAN FREY

ALEJANDRA GALMÉS ALBA i DAVID JAVALOYAS MOLINA

Galmés, A. i Javaloyas, D. 2015. Les intervencions arqueològiques d'equips estrangers a Mallorca durant el franquisme: El cas de l'equip alemany amb Otto Herman Frey. *III Jornades d'Estudis Locals de Felanitx: 19-29*

INTRODUCCIÓ

Cap a mitjans dels anys 50s, diversos equips arqueològics estrangers iniciaren la seva presència a l'illa de Mallorca. Aquestes actuacions s'han de relacionar estretament amb dos processos més generals que suposaren una modificació important en les praxis arqueològiques desenvolupades a Espanya.

Primer, a l'any 1955 esdevingué un important canvi institucional a l'arqueologia espanyola que va marcar profundament el desenvolupament tant de l'arqueologia espanyola com el de la mallorquina (Javaloyas 2009-2010; Javaloyas 2010). Entre altres profundes implicacions (vid. Gracia 2009; Díaz-Andreu y Ramírez Sánchez 2001), aquest fet permeté l'arribada als principals

llocs de poder de la configuració institucional de l'arqueologia espanyola de dos acadèmics, el Dr. Martín Almagro (1911-1984) i el Dr. Luis Pericot (1899-1978), que tenien una projecció internacional molt més forta que l'anterior figura central a la configuració institucional, el Dr. Julio Martínez Santa-Olalla (1905-1972) qui va exercir de *Comisario de Excavaciones Arqueológicas* entre els anys 1939 i 1955. Aquestes dues figures exerciren un pes important en el desenvolupament de l'arqueologia mallorquina des d'aquell moment i, en especial, en relació a les actuacions d'equips internacionals.

Segon, cap a aquest moment tingué lloc un procés polític, de molt més ampli abast, d'aperturisme i normalització de les

relacions internacionals per part del règim franquista, que tractà de trencar l'aïllament de la dictadura després de la finalització de la Segona Guerra Mundial. Entre d'altres, en aquest moment es va materialitzar l'entrada d'Espanya a la UNESCO (1952), es va signar el Concordat amb el Vaticà i el tractat amb els EEUU (1953), i a l'any 1955 Espanya va entrar a formar part de la ONU. Com veurem, aquest aperturisme a alt nivell polític va tenir el seu reflex a l'arqueologia.

En el present treball, analitzarem les praxis que desenvoluparen a Mallorca, durant la segona meitat dels 50' i els anys 60', tres iniciatives estrangeres, una americana, una italiana i una alemanya. Farem especial esment en aquesta darrera ja que va actuar en alguns jaciments arqueològics de Felanitx.

Aquest discurs històric, es fonamenta en quatre grups principals de fonts històriques. Primer, en la bibliografia científica publicada fruit de les intervencions arqueològiques d'aquests equips. Segon, la documentació administrativa conservada a l'Arxiu General de l'Administració (AGA) amb seu a Alcalà d'Henares i a l'Arxiu del Museu Arqueològic de Barcelona (AMAB) així com la correspondència personal del Dr. Pericot, preservada a la Biblioteca Nacional de Catalunya (Fons Pericot) i la correspondència personal de Luís Amorós conservada a la biblioteca Luis Alemany de Palma de Mallorca. Tercer, també hem emprat les informacions publicades a la premsa del moment, el que ens ha permès recuperar alguns aspectes de les percepcions de la ciutadania pública sobre aquests projectes estrangers així com l'existència de certes dificultats entre aquests i alguns dels agents locals de l'arqueologia mallorquina. Finalment, en quart lloc, hem pogut contar amb el testimoni del Dr. Guillem Rosselló Bordoy, qui va participar directament en alguns d'aquests projectes, mitjançant dues entrevistes personals en les que s'abordà de forma general la història de l'arqueologia a

Mallorca des de finals dels anys 50' i en concret el treball d'equips estrangers a l'illa de Mallorca.

EL CONTEXT INSTITUCIONAL: ARQUEOLOGIA I FRANQUISME A ESPANYA I MALLORCA

La configuració institucional de l'arqueologia dins el règim franquista es produí abans de la finalització de la Guerra Civil, concretament el 9 de març de 1939, degut a la necessitat de vigilar i estudiar, de forma científica, el patrimoni sobre el qual es basava la reconstrucció de la Història del país (*BOE N° 73, de 14 de març de 1939*).

La *Comisaría* fou la principal institució que articulà l'organització administrativa de l'arqueologia espanyola fins a l'any 1955. Tot i els seus problemes econòmics crònics, fruit de la importància menor de l'arqueologia per al règim franquista (Díaz-Andreu 1993); l'escassa integració de personal qualificat; el caràcter honorari i no remunerat de la majoria dels càrrecs; l'excessiva preocupació per la burocràcia i la seva profunda integració amb el sistema de poder franquista; els *Comisarios* varen ser els principals protagonistes, que no els únics, de l'arqueologia franquista durant el seu període falangista (Díaz Andreu y Ramírez Sánchez 2001).

Durant el temps que va estar en funcionament la CGEA l'arqueologia mallorquina es va caracteritzar per la seva pobresa de mitjans, que va quedar reflectida en l'escàs nombre de actuacions arqueològiques desenvolupades i pel protagonisme absolut de personal no professional i sense formació reglada en arqueologia. Els principals càrrecs institucionals de l'arqueologia i les principals actuacions en aquest camp foren desenvolupades per amateurs de classe benestant, lliures de qualsevol problemàtica política i ideològica (per accedir al càrrec era necessari un informe polític positiu), que

representaren la continuació de l'arqueologia erudita, de caire regional i local, que caracteritzà l'arqueologia mallorquina des de finals del s.XIX.

El 1955 s'imposa una important inflexió institucional en l'arqueologia espanyola deguda a una combinació de factors polítics i de factors interns a la pròpia arqueologia. En quant als primers, la pèrdua de pes falangista dins el govern franquista feia que el passat falangista del *comisario general*, Julio Martínez Santa-Olalla, suposés un descens de la xarxa de relacions de poder que era necessari disposar per mantenir-se al capdavant de l'estructura administrativa de l'arqueologia (Díaz-Andreu i Ramírez Sánchez 2001; Gracia 2012).

En segon lloc, dins la pròpia acadèmia el paper prominent de Martínez Santa-Olalla havia estat llargament posat en qüestió, especialment des dels sectors més formats i professionalitzats de la gestió arqueològica, principalment des de la Universitat i des del *Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos*. Aquesta animadversió per el *Comisario General*, era deguda principalment a causa de que la majoria de càrrecs dins la *Comisaría* foren ocupats per persones sense preparació tècnica (Beltran 1988; Lucas Pellicer 1991). Al mateix temps, gradualment, la prehistòria i l'arqueologia havien anat augmentat la seva presència a la Universitat, fins que a l'any 1953, es varen incloure com a matèries bàsiques del segon curs d'estudis comuns de la secció d'història, multiplicant-se, per tant, el nombre de càtedres d'aquestes matèries.

En aquest context, la carta enviada el 31 de gener de 1955, per set catedràtics de Prehistòria i Arqueologia al ministre d'Educació Nacional, Joaquín Ruiz – Jiménez, demanant un canvi institucional, que fomentés una major professionalització de l'àmbit arqueològic, gestionat des de les Universitats, museus i centres investigadors

(Díaz-Andreu i Ramírez Sánchez 2001), no passà desapercebuda.

Així, en virtut del Decret de 2 de desembre de 1955 (BOE nº2 de 2 de gener de 1956) es va constituir el *Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas* (SNEA) que dependrà de la *Dirección General de Bellas Artes* i estaria gestionat principalment per catedràtics i organitzat a partir dels districtes universitaris (Díaz-Andreu i Ramírez Sánchez 2001). El paper preponderant dels catedràtics universitaris, havia de facilitar la incorporació *inmediata* "*al acervo científico las nuevas observaciones y conocimientos que las mismas excavaciones puedan facilitar*" (BOE nº 2 de 2 de gener 1956) i, en la pràctica, suposà l'enfortiment de la connexió entre arqueologia i recerca científica. Aquesta nova fisonomia institucional de l'arqueologia va tenir múltiples conseqüències. La professionalització de la disciplina augmentà de forma considerable, com també ho feren el nombre de projectes arqueològics desenvolupats i el volum de publicacions científiques (tot i que lligat a un augment generalitzat dels pressuposts destinats a tal efecte), i, paral·lelament es produí una renovació metodològica important així com una millora substancial en la formació dels nous professionals.

Però aquest nou sistema organitzatiu també va tenir altres conseqüències no tan positives al vincular de forma essencialista l'arqueologia i la recerca científica, el que va ser un dels principals elements que contribuí a la separació progressiva de l'arqueologia i la societat civil (Javaloyas 2010, 2011a).

La reconfiguració institucional duta a terme des de Madrid tingué també un fort impacte a Mallorca suposant no només un important canvi en els protagonistes de l'estructura institucional. Implicà una ruptura amb els modes de fer dels moments anteriors a causa de la consolidació del poder institucional, la professionalització d'alguns

dels seus membres i la pèrdua d'agència de la societat civil en la participació activa i directa sobre el seu propi patrimoni arqueològic (Javaloyas 2011b).

Mallorca, al no tenir universitat pròpia, va quedar enquadrada dins el districte universitari de Barcelona, al front del qual s'hi trobava el Dr. Luis Pericot. Després d'una breu fase d'inoperància i posteriorment a la creació del Museu de Mallorca al 1961, es creà la figura del delegat insular, que recaigué en la figura de Guillem Rosselló Bordoy, proposat directament per Pericot. Al mateix temps també va ser anomenat director del Museu de Mallorca (1965-2003), en el qual havia entrat al 1961 en aprovar les oposicions al *Cuerpo de Conservadores de Museos*. Finalment, també fou anomenat Apoderat del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* (SDPAN) a l'illa (1958-1974?) per oferiment directe de Martín Almagro (Rosselló Bordoy, entrevista personal) que en aquell moment era *Comisario de la 4ª zona del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, que englobava Catalunya, València i Balears. És a dir, els principals càrrecs de gestió del patrimoni arqueològic de l'illa van recaure en mans d'una mateixa persona, seguint els models personalistes i clientelars d'organització del poder característics del franquisme (Javaloyas 2010, 2011a).

L'acapament del jove Rosselló Bordoy, que en aquell moment tenia només 29 anys, dels principals càrrecs suposà un trencament amb l'*status quo* anterior a la reforma de 1955 que és necessari explicar ja que existien al manco dues persones, Bartolomé Enseñat i Luis Amorós, amb una major experiència i recorregut a l'arqueologia mallorquina que haurien estat a priori els candidats amb més possibilitats. Respecte al primer, el que molt probablement el va llastar fou la seva relació amb en Martínez

Santa Olalla, qui l'havia anomenat *Comisario Insular*, i el seu perfil, de amateur sense estudis, no entrava dins el perfil plantejat pel nou decret (Javaloyas 2011b). Per altra banda, Luis Amorós estava sense cap dubte fora de l'òrbita clientelar de Martínez Santa-Olalla, amb el qui s'havia enemistat fins al punt de presentar la seva dimissió com a *Comisario insular* a causa de "*los modos arbitrarios de esa Comisaría General y del Comisario General*"¹ i qualificant l'actuació de Martínez Santa-Olalla com a "*improcedente y arbitraria*"². Però una altra vegada, molt probablement degut a la manca de formació específica, va quedar descartat tot i que, posteriorment, va treballar amb Pericot i Almagro qui el van proposar per ser tresorer, un càrrec sense molt de pes acadèmic, del *Centro arqueológico hispano-americano de Baleares*.

En canvi, el perfil de Rosselló Bordoy encaixava perfectament dins la nova filosofia que caracteritzaria la selecció del personal que s'havia d'encarregar de l'arqueologia espanyola durant la segona meitat del franquisme. En primer lloc era una figura amb formació acadèmica específica, llicenciat en Filosofia i Lletres, especialitat Filologia semítica (1955) i especialitat Història (1960) per la Universitat de Barcelona, amb un pas previ per la Universidad Complutense de Madrid (Riera i Riera 1999) on va començar l'especialitat d'Història (Rosselló Bordoy, entrevista personal). En segon lloc, estava dintre de les xarxes del clientelisme acadèmic del moment amb connexions amb dues de les principals figures del moment, Pericot i Almagro. Tots dos havien estat professors seus quan estudiava història a Barcelona i amb el primer havia treballat des de 1958 a les actuacions desenvolupades sota el paraigües de la Beca de la Fundació Joan

1: Fons Amorós. Biblioteca Lluís Alemany. Carta de Luis Amorós a la CGEA 10/8/1951a.

2: Fons Amorós. Biblioteca Lluís Alemany. Carta de Luis Amorós a la CGEA 10/8/1951b.

March (entrevista personal Rosselló Bordoy). Almagro ja l'havia anomenat Apoderat del SDPAN a 1958 i uns anys abans l'havia recomanat al Dr. Millás amb qui Rosselló Bordoy havia de examinar-se de "*letras y literatura rabínicas*" indicant l'amistat de la família de Rosselló Bordoy amb Joaquín María Navascués, catedràtic d'epigrafia i numismàtica a Madrid³.

En definitiva, podem veure, com Rosselló Bordoy es va convertir en la figura central de l'arqueologia a Mallorca en funció tant dels seus mèrits acadèmics com gràcies a les bones relacions que va tenir amb dues figures cabdals a nivell nacional com eren Pericot i Almagro. La seva preponderància va continuar fins a l'any 1978 amb l'arribada de la democràcia que instaurà una nova estructuració administrativa per a l'arqueologia.

Per una altra banda, en aquest període es produeix també a Mallorca una creixent vinculació entre arqueologia i investigació, essent la generació de nou coneixement científic la principal raó de ser de bona part de les intervencions arqueològiques (Javaloyas 2009-2010). Aquesta nova realitat provocà, en part, la ruptura entre arqueologia i societat civil de la qual la nova configuració quasi no es va preocupar. Així, el propi Rosselló Bordoy sostenia que "*los problemas económicos que sufrimos entre los años sesenta y ochenta fueron tan graves que, una de dos, o éramos científicos o éramos divulgadores. Y yo, personalmente, me considero un científico*" (entrevista personal a Javaloyas 2010: 35), és a dir, que la divulgació del coneixement generat més enllà de la pròpia Acadèmia era considerat com a un aspecte pràcticament irrellevant.

Al mateix temps, la conjunció de la ràpida descomposició de la societat rural i agrària mallorquina, fruit del desenvolupament del turisme de masses i el fort creixement

urbanístic a l'illa que començà en aquest moment, juntament amb l'intervencionisme estatal i la reducció dels espais d'actuació de la societat civil que caracteritzà al regim franquista, provocaren un important canvi a l'arqueologia mallorquina que ha perdurat fins avui en dia. Per una banda, s'han perdut les percepcions tradicionals del món rural sobre les restes arqueològiques, de les que ens queden alguns topònims i algunes llegendes populars (p.ex. els reculls de rondalles), i per una altra, es va reduir de forma ostentosa l'ampli nombre d'erudits locals autodidactes que havien caracteritzat l'arqueologia fins en aquest moment.

LES INTERVENCIONS DELS EQUIPS ESTRANGERS A L'ILLA DE MALLORCA

Cap a mitjans dels anys 50s, diversos equips arqueològics estrangers iniciaren o augmentaren la seva presència a l'illa de Mallorca. Aquest fet, com ja hem apuntat, s'emmarcava en un procés aperturista del règim franquista i de l'Acadèmia espanyola, i fou impulsat per la reconfiguració institucional de la disciplina arqueològica. En aquest sentit, les figures de Martín Almagro i de Lluís Pericot varen ser cabdals per entendre tot el procés ja que bona part d'aquestes intervencions es varen produir d'una manera o una altra gràcies als seus amplis contactes internacionals, molt més potents que els que disposava Martínez Santa-Olalla (Díaz Andreu 2008, 2012; Gracia 2012).

Les investigacions estrangeres a l'illa foren conduïdes per tres equips: la William L. Bryant Foundation dels EEUU, que va vehicular les seves intervencions mitjançant la creació del *Centro arqueológico hispano-americano de las Baleares*; les investigacions del professor sard Giovanni Lilliu; i l'equip alemany liderat per Wolfgang Dehn i Otto Hermann Frey. Passem a analitzar, per tant, com s'estructuraren organitzativament

3: AMAB, Arxivador 14. Carta de Almagro a Millás. 19/1/1955.

cadascuna d'aquestes intervencions fent especial atenció al cas de l'equip alemany.

En primer lloc, la William L. Bryant Foundation realitzà intervencions arqueològiques a Pol·lèntia (1952-1997), la necròpolis de Son Real (1957-1962) i a S'Illot des Porros (1959-1969). Aquestes actuacions es gestionaren mitjançant la creació, el 1957, del *Centro Arqueológico hispano americano de las Baleares*, presidit en un primer moment per Luís Pericot i Martín Almagro (Rosselló-Bordoy 1961-1967). A nivell econòmic, aquestes intervencions foren subvencionades principalment per la pròpia fundació i, en menor mesura, mitjançant el Plans nacionals d'excavacions de la *Dirección General de Bellas Artes*. En el pla científic, les actuacions es varen caracteritzar per la formació d'equips mixtes entre investigadors espanyols, cal ressaltar els noms de Miquel Tarradell i de Antonio Arribas, juntament amb altres estrangers, com Daniel E. Woods i Norman Doenges, tot i que el nombre d'investigadors que hi participaren al llarg del temps és immens. Sembla ser que l'inici de les intervencions dels americans a Mallorca, que ja anteriorment havien actuat a Tarragona, es deuen als contactes que tenia Pericot.

En segon lloc, les investigacions de Giovanni Lilliu, de la Universitat de Cagliari, es centraren en la relació entre nuraghes i talaiots que, abans de l'aplicació de carboni 14, es consideraven contemporànies degut a les seves similituds arquitectòniques (Lilliu y Schubart 1970). En aquest cas fou Almagro qui possibilità aquesta investigació dintre de les àmplies relacions que havia generat amb investigadors italians com Nino Lamboglia i Luigi Bernabó Brea (Gracia 2012). Així, hi existí un intercanvi recíproc d'investigadors: *"els italians tenien un conveni de manera que Itàlia pagava als investigadors italians el viatge i estada i el govern espanyol posava sa mà d'obra. I exactament el govern*

espanyol pagava viatges i estades d'un equip espanyol a Itàlia, i es govern italià posava sa mà d'obra" (Rosselló Bordoy, entrevista personal). Gràcies a aquest conveni, es realitzaren 6 campanyes d'excavacions en els anys 1959-1960, 1962-1964 i el 1968, al poblat talaiòtic de Ses Païsses (Artà). Degut a que el patrimoni arqueològic era considerat com una qüestió nacional, les investigacions estrangeres havien de ser supervisades, a nivell administratiu, per un tècnic nacional, en aquest cas, per Guillem Rosselló Bordoy com a Apoderat del SDPAN.

En tercer lloc, tenim les intervencions realitzades per l'equip provinent de la Philipps-Universität de la ciutat alemanya de Marburg. Sembla ser que en aquest cas, les intervencions varen ser principalment iniciativa estrangera i s'articularen mitjançant relacions directes amb Rosselló Bordoy, tot passant per l'avinentesa i ajuda de Pericot. Així, l'inici de les relacions entre l'equip alemany i l'illa es troba en un viatge d'estudis que posava punt final a un curs d'Arqueologia del Mediterrani impartit pel catedràtic Wolfgang Dehn. Junt amb aquest arribà l'investigador que marcà la relació de l'equip alemany amb l'illa, Otto Hermann Frey qui, segons Rosselló Bordoy (entrevista personal) vingué primerament en qualitat de ajudant de Dehn i, a partir del 1962, es féu càrrec de les intervencions a l'illa.

La correspondència entre Dehn i Luís Pericot mostra com el primer demana a Pericot una introducció als responsables de d'arqueologia de Mallorca i Menorca, que eren Guillem Rosselló Bordoy i M. Lluïsa Serra respectivament, per a realitzar una visita a les illes, als quals ja havia escrit⁴.

Aquesta visita tingué lloc al mes de maig de 1962. Dehn menciona a la correspondència amb Pericot que, a partir de la bibliografia, havien compilat una llista de jaciments a

4: Fons Pericot. Biblioteca Nacional de Catalunya. Carta de Dehn a Pericot. 6/4/1962.

visitar⁵. Així, sembla ser que estudiants i professors alemanys vingueren a l'illa a veure els monuments que havien estudiat: *“venien amb fitxes de tot quant monument prehistòric havien estudiat, però fitxes completíssimes, bibliografia, havien revisat...no te pots imaginar sa feinada (...) els alemanys varen fer un recorregut per Mallorca que se la varen potejar completa, a més, plànols, no hi havia GPS llavors. Tantes passes a la dreta, a l'esquerra, tants de metres, ho trobaren tot”* (Rosselló Bordoy, entrevista personal).

El mateix BSAL, a la secció de *Noticario Arqueológico de Mallorca*, relata que l'abril de 1962 un grup d'estudiants de la Universitat de Marburg, realitzaren un viatge les illes com a colofó al curs sobre prehistòria impartit en dita Universitat. Cita a més que *“el intercambio, altamente fecundo, cristalizará en una labor de conjunto entre los universitarios alemanes y el Museo de Mallorca, prevista para la primavera de 1964”* (Rosselló Bordoy 1961-1967:117). Aquesta referència ens fa pensar que les futures col·laboracions ja es varen tractar durant l'estada alemanya a l'illa, el que es reforça amb el contingut de la correspondència entre Dehn i Pericot, posterior a la visita dels alemanys a l'illa, on es suggereix una possible col·laboració futura entre aquest equip i Rosselló Bordoy: *“en quant a la qüestió de projectes conjunts amb el senyor Rosselló, de la que vam parlar a Barcelona, ja en xerrarem més envant, potser a Roma”*⁶.

Aquesta futura col·laboració que s'entreu aquí cristal·litzarà en l'excavació del jaciment de S'Illot, així com en la realització de les planimetries de Es Rossells i de Closos de Can Gaià, a més de prospeccions subaquàtiques a Porto Cristo.

ELS TREBALLS DE L'EQUIP ALEMANY

La primera intervenció que realitzà l'equip alemany a l'illa de Mallorca va ser l'excavació del poblat talaiòtic de S'Illot (Rosselló Bordoy i Frey 1966; Frey 1969). Les raons que pogueren dur a aquesta no estan del tot clares. Rosselló Bordoy ho justifica dient *“quan varen veure S'Illot me va dir a veure si amb homenatge a lo bé que els havia tractat ...els hi faria gust poder fer sa planimetria de S'Illot”* (Rosselló Bordoy, entrevista personal).

Pot ser que el pas de la realització d'una planimetria a l'excavació del jaciment estigui en connexió al fet de que *“en 1962, al parcelarse la finca «S'Illot», el poblado se vio amenazado de ruina, pues quedó dividido en varias* En el cas de S'Illot, Frey especifica que la bona conservació del jaciment fou el que condicionà que el monument fos escollit per Dehn i Rosselló Bordoy entre els diversos assignables a la “Cultura dels Talaiots” quan el 1962 es va projectar l'aixecament de la planimetria d'un conjunt d'aquest tipus. S'Illot s'escollí perquè es creia que la seva planimetria podria donar llum sobre l'estructura total d'un poblat talaiòtic (Rosselló Bordoy i Frey 1966). Per altra banda, quan parla de les murades del poblat, Frey n'estableix comparacions amb el de Ses Salines, Es Pedregar, Ses Païsses i Es Rossells, mencionant que aquests dos darrers sembla que són els millors conservats (Rosselló Bordoy i Frey 1966:18) i inclou, a l'annex, una fotografia de la murada de Es Rossells i una altra de Es Pedregar (Rosselló Bordoy i Frey 1966: làmina VII).

Així doncs, sembla ser que el que va propiciar aquestes intervencions fou la voluntat d'estudi de la “Cultura dels Talaiots”, estant vinculat a tal efecte la intervenció de S'Illot i la de Rossells. Per altra banda, la planimetria de Closos de Can Gaià

5: Fons Pericot. Biblioteca Nacional de Catalunya. Carta de Dehn a Pericot. 6/4/1962.

6: Fons Pericot. Biblioteca Nacional de Catalunya. Carta de Dehn a Pericot. 18/5/1962.

potser fos empenya per una voluntat de comparació entre dos tipus de jaciments radicalment diferents en quant a arquitectura.

En aquest cas, les investigacions vingueren determinades per una conjunció d'interessos dels distints protagonistes, possiblement buscant projecció internacional. En el cas alemany les intervencions foren subvencionades principalment per la *Deutsche Forschungsgemeinschaft* i, en menor mesura, pel *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, amb la finalitat d'establir la successió cronològica de les diferents estructures del poblat (Rosselló Bordoy i Frey 1966:6).

Primerament, es realitzà una neteja de l'àrea. Rosselló- Bordoy explica que per facilitar la tasca *"jo que aleshores dirigia sa secció filial de Sant Josep Obrer, vaig fer un campament amb els estudiants per fer sa neteja de S' Illot, ho vàrem deixat pelat"* (Rosselló Bordoy, entrevista personal). Les excavacions foren dirigides per Otto Hermann Frey, en aquell moment ajudant de Dehn, i que posteriorment esdevindria catedràtic a Marburg.

Simultàniament, *"aprofitant els diumenges i es dissabtes que no feien feina a S' Illot ... varen fer sa planimetria des Rossells i varen fer sa planimetria des Closos de Can Gaià"* (Rosselló Bordoy, entrevista personal). Sembla ser que primer es realitzà la del jaciment de Closos de Can Gaià ja que, segons afirma Rosselló Bordoy, Dehn hi tenia interès i, per tant, la situa, a *grosso modo*, de forma simultània a la primera etapa d'excavació.

La darrera actuació de l'equip alemany a l'illa fou la realització d'un seguit de prospeccions subaquàtiques a Porto Cristo. La sol·licitud de permís per a realitzar dites investigacions la va cursar Rosselló Bordoy, qui menciona

que ha rebut una proposta de col·laboració econòmica per a realitzar una excavació arqueològica "amb mètodes moderns" que seran finançades per un grup industrial alemany i que seran dirigides per ell mateix i pel professor Hermanfrid Schubart, de l'Institut Arqueològic Alemany, i pel professor Otto Herman Frey⁷. El permís d'actuació es va concedir per part de la *Dirección General de Bellas Artes*, 17/3/1967 i l'actuació es realitzà entre el 'abril i maig de 1967.

El cas de Porto Cristo evidencià la separació entre la investigació arqueològica d'aquest moment i la ciutadania de l'illa, no havent-hi comunicació entre ambdues i amb perspectives molt separades sobre com s'havia de gestionar el patrimoni arqueològic. La premsa nacional es va fer eco d'aquestes prospeccions però recalcant que *"no se saben exactamente cuáles son los objetivos que podrán cubrir los arqueólogos alemanes"* (Ya, 19 abril 1967).

A nivell local i provincial s'inicià una agra disputa sobre si les troballes documentades havien d'anar a parar al Museu de Mallorca, dirigit recordem per Guillem Rosselló Bordoy, o al Museu de Manacor, el més proper a la zona d'estudi. El permís inicial contemplava que les peces es guardarien al Museu de Mallorca i, finalment, així es va fer.

El ple municipal de Manacor va acordar remetre una carta al Director General de Belles Arts *"expresándole la disconformidad general existente en torno a la circunstancia de que los objetos hallados en las excavaciones arqueológicas realizadas en nuestra comarca pasen a engrosar la colección del Museo Provincial y no el de nuestra Ciudad, que posee abierto y tangible un museo arqueológico que puede visitarse (y es visitado) diariamente."* en el que

7: AGA (3)(052.129)(89092)(72/37). Sol·licitud de permís d'actuació per part de Rosselló Bordoy. 7/3/1967.

s'evidencia "el disgusto del vecindario de esta Ciudad por el traslado de hallazgos (Diario de Mallorca 18/4/1967). Tal i com s'aprovà al Ple, l'Ajuntament va enviar un ofici arqueològics al Museo Provincial de la Capital, precisamente por estar ubicado en Manacor un Museo Local de verdadero interés, cuya existencia incrementa las visitas turísticas"⁸.

Els dies següents, la disputa, amb posicions durament enfrontades, va continuar a la premsa local, "Los hallazgos de Porto Cristo ¿a qué Museo van?" (Perlas y Cuevas, 29/4/1967), i a la insular, "Los hallazgos arqueológicos de Manacor" (Diario de Mallorca, Cartes al director 12/5/1967) i "Los hallazgos de Manacor" (Diario de Mallorca, Cartes al director 16/5/1967).

Sobre aquest tema, Rosselló Bordoy apunta que l'Ajuntament va fer que la policia local controlés l'excavació quan "no havien controlat mai els clandestins" (entrevista personal) i ho recorda dient que resultava denigrant que es controlés un equip de tal prestigi científic per part de la policia municipal, que "no sabia distingir entre una llumeta i una caps de mistos" (entrevista personal).

Finalment, aquestes reclamacions sobre el patrimoni no foren tingudes en compte des de les institucions. Així, tot i les reclamacions oficials per part de l'Ajuntament de Manacor, es decideix que les troballes romanguin al Museu de Mallorca, al·legant que aquest pot gestionar i conservar millor les peces⁹. Per altra banda, la valoració interna feta des de la Direcció General de Belles Arts deixa pocs dubtes sobre la importància que es donà a aquestes reclamacions ja que ho valora dient que "parece desprenderse un tanto de patriotismo de aldea y de disputas locales"¹⁰.

Conclusions

Com hem vist, les intervencions per part d'equips arqueològics estrangers a l'illa de Mallorca es configuraren com una extensió de les relacions d'Espanya cap a l'exterior i, de forma especial, un exemple més de les amples connexions internacionals que mantenien Luís Pericot i de Martín Almagro amb l'Acadèmia estrangera, i amb els quals Rosselló Bordoy estava lligat per relacions de clientelisme acadèmic característic del moment.

Per altra banda, aquestes intervencions s'emmarquen de ple dins la nova estructura academicista que sorgí a Espanya amb l'SNEA, que suposà la vinculació unívoca entre arqueologia i investigació, desvinculant progressivament el patrimoni arqueològic de la societat (Javaloyas 2011a) per lo qual aquestes intervencions no tingueren gaire ressò entre la societat civil de l'illa.

Però, dins la mateixa Acadèmia les implicacions que tingueren aquestes actuacions foren molt desiguals. Tot i que no s'ha abordat més que superficialment, el cas més exitós en relació a la repercussió acadèmica degué ser el de Pol·lèntia, sense dubte per la sàvia integració entre investigadors espanyols i estrangers i la seva llarga durada. Mentre que el cas de Ses Païsses tingueren un èxit moderat, especialment rellevant en relació a l'arqueologia de les illes de la mediterrània occidental.

Finalment, en el que respecta al cas de l'equip alemany podem dir que fou dels tres el projecte amb manco impacte. Dins el món acadèmic aquestes actuacions tingueren poca repercussió, amb reduïdes publicacions científiques de poc impacte (Rosselló Bordoy i Frey 1966; Frey i Rosselló Bordoy 1964;

8: AGA (3)(052.129)(89092)(72/37). Ofici del Batle de Manacor a la Direcció General de Belles Arts. 3/6/1967.

9: AGA (3)(052.129)(89092)(72/37). Ofici del Director General de Belles Arts al Batle de Manacor. 20/6/1967.

10: AGA (3)(052.129)(89092)(72/37). Nota informativa de la Direcció General de Belles Arts. 3/6/1967.

Frey 1968, 1969 a, b). Tot i que Rosselló Bordoy apunta que “jo tant amb Lilliu com amb Frey vaig aprendre molt. Perquè són experiències que venien de fora i que es podien aplicar aquí. Suposo que de mi també degueren aprendre alguna cosa, això ja no t'ho puc dir” (entrevista personal). En el futur, s'haurà d'investigar si a nivell metodològic i/o interpretatiu la col·laboració amb aquests equips estrangers impactà al desenvolupament acadèmic de Rosselló Bordoy. El que si sembla clar, analitzant el cas de les prospeccions subaquàtiques de Porto Cristo és que les intervencions de l'equip alemany no foren gaire positives des de la perspectiva de la societat civil.

BIBLIOGRAFIA

BELTRAN, A. (1988) *Ser Arqueólogo*. Fundación universidad empresa, Madrid.

DIAZ-ANDREU, M. (1993) Theory and ideology in archaeology: Spanish archaeology under Franco's regime. *Antiquity*, 67, p. 74-82.

DIAZ-ANDREU, M. (2008) Las relaciones entre la arqueología española y británica (1920s-1970s). En G. Mora, C. Papí & M. Ayarzagüena (eds.), *Documentos inéditos para la Historia de la Arqueología*. Memorias de la Sociedad Española de Historia de la Arqueología 1.

Madrid, Sociedad Española de Historia de la Arqueología, p. 117-127.

DIAZ-ANDREU, M. (2012) *Archaeological encounters. Building Networks of Spanish and British archaeologists in the 20th century*. Cambridge Scholar Publishing, Newcastle.

DIAZ-ANDREU, M.; RAMIREZ SANCHEZ, M. (2001): La Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas. La administración del Patrimonio Arqueológico en España durante la primera etapa de la dictadura franquista. *Complutum*, 12, p. 325-343.

DIAZ-ANDREU, M.; RAMIREZ SANCHEZ, M. (2004): Archaeological Resource Management Under Franco's Spain. The Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas. En: Galaty, M.; Watkinson, C. (eds.) (2005): *Archaeology under dictatorship*, Hingham, p. 109-130.

FREY, O.H. (1968): Zweiter Bericht iiber die Untersuchungen in der Talayot-siedlung von S'Illot (San Lorenzo, Mallorca). *Madriider Mitteilungen* 9, p. 63-75.

FREY, O.H. (1969a): Untersuchungen zu den Kleinfunden aus S'Illot (Mallorca). *Madriider Mitteilungen* 10, p. 117-18.

FREY, O. H. (1969b): Trabajos del seminario de Prehistoria de la Universidad de Marburg an der Lahn, en Mallorca. *X Congreso Nacional de Arqueología (Mahón 1967)*, Zaragoza, p. 86-89.

FREY, O.H.; ROSSELLO-BORDOY, G. (1964): Eine Talayotsiedlung bei S'Illot, Mallorca. *Madriider Mitteilungen* 5, p.55-71.

GRACIA ALONSO, F. (2012): *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*. Universitat de Barcelona.

JAVALOYAS MOLINA, D. (2009-2010): Ceci n'est pas une pipe: Historias de la arqueología en las Baleares. *Mayurqa*, 33, p. 235-261.

JAVALOYAS MOLINA, D. (2010): Hacia una historia praxiológica de la arqueología prehistórica española. La arqueología mallorquina como caso de estudio. *Complutum*, 21(1), p. 27-44.

JAVALOYAS MOLINA, D. (2011a): “Para el pueblo, pero sin el pueblo. La arqueología mallorquina del s. XXI”. En: Almansa Sánchez, J. (ed). (2011): *El futuro de la Arqueología en España*, JAS Arqueología, Madrid, p.125-130.

JAVALOYAS MOLINA, D. (2011b): "Bartomeu Ensenyat Estrany (1917-1998)". En En M. Tudela y P. Izquierdo (eds.) "La Nissaga Catalana del món Clàssic". Auriga, Barcelona, p. 428-430.

LUCAS PELLICER, R. (1991) "La arqueologia no profesional: Antecedentes y panorama actual". En J. Arce y R. Olmos (Eds.) *Historiografía de la arqueología y la historia Antigua en España*. Ministerio de Cultura, Madrid, p. 237-242.

LILLIU, G.; SCHUBART, H. (1970): *Civilisations anciennes du basin Méditerranéen. Corse, Sardaigne, Baléares, les Ibères*. Éditions Albin Michel, Paris.

RIERA RULLÁN, M.; RIERA I FRAU, M. M. (1999): Guillermo Rosselló Bordoy. Biografía. *Arqueología y Territorio Medieval. Revista de Arqueología del Área de Historia Medieval*. Universidad de Jaén, núm. 6.

ROSSELLÓ BORDOY, G. (1961-1967): Noticiario Arqueológico de Mallorca (1961-1962). *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)*, 32, p. 113-120.

ROSSELLÓ BORDOY, G.; FREY, O. H. (1966): *Levantamiento planimétrico de S'Illot (San Lorenzo - Mallorca)*. Excavaciones arqueológicas en España, núm. 48. Madrid.